

PHILIPP MELANCHTHON, A TANÍTÓ (1497–1560)

Mikonya György

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Neveléstudományi Tanszék

Melanchthon nélkül a protestantizmus is más profilt kapott volna. Ezért joggal tekinthető, *Luther* mellett a második legfontosabb reformátornak. Bár „Magister Philippus”, ahogy „Doctor Martinus”-szal együtt időnként szólították, inkább tanítónak tartotta magát. Nemcsak azért, mert más reformátoroktól eltérően, egyházi értelemben is laikusnak tekinthető, hiszen nem volt sem szerzetes, sem pap, sőt még csak akadémiai képzettségű teológus sem. Ennek ellenére az utókor „Praeceptor Germaniae”, Németország tanítója címmel tüntette ki. Tanítóként tisztelik két értelemben is: egyszer az evangélikus egyház egyik alapítójaként, aki írásaival (Ágostai Hitvallás) alapvetően hozzájárult az egyház megalakulásához, másrészt pedig olyan gondolkodóként, aki saját szavai szerint is, mindenekelőtt tanító akart lenni. „Tudatosult bennem, hogy a teológiát csupán csak az élet jobbítása érdekében művelem” – írta 1525-ben egyik barátjának, *Joachim Camerarius*nak (*Scholder és Kleinmann*, 1983. 51. o). Jelen dolgozat *Melanchthon* tevékenységének ezen utóbbi, pedagógiai vonatkozásait szándékozik bemutatni.

Philipp Melanchthon élete

Philipp Melanchthon 1497. február 16-án született Bretten városában, *Georg Schwarzerdt* pfalzi, választófejedelmi fegyvermester legidősebb gyermekeként (*Scholder és Kleinmann*, 1983. 48. o.). Édesapja korai halála után a pforzheimi latin iskola humanista képzettségű tanárai vezették be az antik klasszikusok műveibe. Nagybátyja, az ismert humanista *Johannes Reuchlin*, 1509-ben a korabeli tudósok szokása szerint görögre változtatta a nevét, így ettől kezdve *Melanchthonként* szerepel. Nagybátyján kívül, a *Devotio Moderna* megújulási mozgalom és a humanisták alakították a fiatal *Melanchthon* nézeteit. A *Devotio Moderna* ugyanúgy, mint ahogy a humanizmus sem, nem vált népmozgalommá, a szerzetesek és a papok nyilvános életében megmutató visszásságokra való reakcióként keletkezett és főleg Hollandiában ért el eredményeket.

Melanchthon a heidelbergi egyetemen a filozófiai stúdium mellett, filológiai tanulmányokat is folytatott. Tizennégy éves korában baccalaureátusi vizsgát tett, majd hamarosan az élénk szellemi életéről ismert Tübingenben tűnt fel. Itt a skolasztikus filozófia és teológia mellett, jogi tanulmányokat is folytat. Továbbra is jó a kapcsolata a Stuttgartban élő *Reuchlinnal*. *Rotterdami Erasmus* munkáit olvasva, főleg a nyelvi és az erkölcsi-

vallási képzés kérdései keltették fel az érdeklődését. 1514-től már magiszterként filológiai előadásokat tartott. 1518-ban görög nyelvtant jelentetett meg, amely rövid idő alatt hírnevet szerzett neki. Ennek is köszönhető, hogy *Frigyes* szász választófejedelem 1518-ban – a görög nyelv tanítása céljából – a wittenbergi egyetemre hívta. Így, valójában „véletlenül” került, a reformáció kezdetét jelentő szellemi összecsapások színhelyére. Beköszöntő beszédében, a tanulmányok humanista szellemű, a Bibliára épülő megújításáról szólt, „*Studienreform in der Leucorea*” címmel.

„Nagyrabecsült Rektor úr és igen tisztelt Professzor urak!

Az életkörülményeim, a magam csendes tanulmányai távol tartanak az ilyen ünnepi összejövetelektől, és az ilyen tiszteletre méltó tudósok társaságától. Az előttem álló feladat nehézsége ma is elijesztett volna, ha az igaz tudományok szeretete és a hivatalomból adódó kötelesség nem figyelmeztetne arra, hogy az új tudományos eredmények alapján, a további stúdiumokra vonatkozó javaslatokat tegyek az összegyűlt tudósok társaságának.

A német fiatalok némelyike most is ezeket az otromba érveket hangoztatja: A humanista tanulmányok tanulmányozása túl nehéz, és ehhez mérten túl kevés a hasznuk; a görög nyelv csak olyanoknak való, akiknek sok idejük van és dicsekedni akarnak a tudásukkal; a héber nyelv hasznossága kétséges, ezalatt pedig a hagyományos tanulmányok érvényüket veszítik, a filozófiát mellőzik ... Ki ne látná be, hogy aki a tanulatlanok ilyen seregével szembeszáll, annak bizony nem Thesusnak, hanem egyenesen Herkulesnek kellene lennie! ... a tudományokat meg kell szabadítani a ráarakódott rozsdától és portól, hogy visszanyerjék eredeti fényüket.

Az alapfokú oktatás során, a grammatikában, a dialektikában és a retorikában olyan szintig kell eljutni, hogy helyesen tudjunk beszélni és gondolkodni. Így nem leszünk felkészületlenek a magasabb tudományokban való elmélyüléshez. A latin nyelv ismeretét a göröggel kell kiegészíteni, hogy a szónokok, a költők és a történészek műveit tanulmányozva, mindenütt magunk találjuk meg a dolgok lényegét, hogy ne járjunk úgy mint Ixion, aki Junot akarta átölelni, de helyette csak egy felhő árnyékát találta meg. Ha – ahogy Platon mondta – ezt az útravalót lerövidített tapasztalatok és panaszok nélkül elsajátítottad, akkor fordulj a filozófiához. Mert én azon a véleményen vagyok, hogy ha valaki a teológiában, vagy a közéletben valamit el akar érni, annak előtte a szellemi tudományokban – és ezeket értem a filozófia alatt – kellő mértékben iskoláznia kell magát... Így a „filozófia” megjelölés alatt természettudományokat, erkölcestant és történelmet értek. Aki ezekben alapos képzettséget szerzett, annak számára megnyílnak a csúcshoz vezető utak. Ha jogi ügyekben képvisel valakit, tudni fogja, hogyan kell egy tartalmas jó stílusú beszédet elmondani, ha államügyekben akar intézkedni, tudni fogja, hogyan kell a méltányosság, az erkölcsösség és az igazságosság normáját érvényesíteni...

Kit ne bosszantana évszázadunk nagy hiányossága, hogy kortársaink mulasztása miatt, nélkülöznünk kell a régi auctorokat, és le kell mondani mindarról a nyereségről, amelyet a mai kor emberei is élvezhetnének, ha a régi szerzők veszendőbe nem mentek volna!” (*Plöse* és *Vogler*, 1989. 167–168. o).

Ez az 1518-ban elmondott program a maga teljes egészében megfelelt a humanizmus és a *Melanchthon* által nagyra értékelt Erasmus szellemiségének. De ez beleillett a wit-

tenbergi teológiai reformtörekvések sorába is. Hiszen a skolasztika elleni tiltakozás, éppenséggel a Biblia alapos tanulmányozását is jelentette, amelyhez *Melanchthon* filológiai megközelítése az új tudományos alapot szolgáltatta. Ezért is üdvözölte *Luther* oly lelkesen az új kollégát, és szorgalmasan tanulta nála a görög nyelvet. *Melanchthon* is hallgatta *Luther* előadásait és hamarosan ő is a reformáció eseményeinek középpontjába került. 1519-től – biblicusként – exegetikai előadásokat tartott a teológiai fakultáson. 1521-ben keletkezett, a később többször is átdolgozott, tankönyvként is használt, programadó teológiai műve „*Loci communes rerum theologicarum*” címmel. További munkásságában, az *Erasmussal* szemben tudatosan vállalt konkurrenciá nyomán, egy sajátos, a reformációi alapelveire épülő humanizmus körvonalai bontakoztak ki. 1521/22-ben – mialatt *Luther* Wartburg várában rejtőzködött – a radikálisok, *Andreas Karlstadt* és a „zwickauai próféták” miatt Wittenbergben nyugtalanság tört ki. *Luther* visszatérése után helyreállt a rend, de *Melanchthon* számára a radikális törekvések nehezen feldolgozható problémát jelentettek. Az 1525-ös parasztfelkelést és az *V. Károly*val szembeni politikai ellenállást is elutasította. 1524/25-ben a heves érzelmeket kiváltó *Luther – Erasmus* vitában visszafogta magát. Igyekezett a lutheri felfogás merevségén enyhíteni, a szabad akaratot ő is elismerte, de csak annyiban, amennyiben az, az ember saját gyengeségével szembeni bűnbánat formájában jelent meg. 1527-től azután – főleg a görög nyelv kiemelkedő művelődésbeli szerepének a hangsúlyozásával – újra az erasmusi álláspont felé közeledett. *Melanchthon* nagy érdeme, hogy a folytonosság megőrzésének szándékával a reformáció előtti kereszténység maradandó értékeinek átszármasztására törekedett. A legfőbb alapelv – úgy a formát, mind a dolgok lényegét illetően – amely minden megnyilvánulásában vezérelvként szolgált: a világosság és az érthetőség eszménye.

Melanchthon, az iskolaszervező

1517 eseményei után a humanisták hamarosan felismerték, hogy a reformáció nem az ő céljait szolgálja. *Erasmus*, *Hutten*, *Reuchlin* is csalódottan visszahúzódtak. A kolostorok felszámolása, az alapítványok megszűnése romba döntötte az iskolarendszert. Csökkent a latin nyelvet értők iránti igény is, hiszen – főleg a radikálisok szerint – most már nincs szükség latinul tudó közvetítőkre. A városokban a pénziány vezetett a latin iskolák, és helyenként a német iskolák bezárásához. Az egyetemek is nagyon nehéz helyzetbe kerültek (*Reble*, 1989. 84. o.). Heidelbergben több volt a professzor, mint a diák; 1522 után Wittenbergben is radikálisan csökkent a diákok száma. Összességében 1535-ig a diákok száma a korábbi létszám egynegyedére esett vissza.

Az egyetemeket tekintve a reformáció több ágra szakadásának egy másik következménye is volt, ugyanis az intézmények elveszítették korábbi, az egész országra kiterjedő hatáskörüket, és ezután csak az adott országrészre érvényes helyi előírások szerint működhettek, ebbe pedig döntő beleszólása volt a helyi fejedelemnek. Joggal írhatta 1528-ban *Erasmus* – „Ahol a lutheránusok uralkodnak, ott visszaesnek a tudományok”. Ezt azonban már *Luther* sem nézhette tétlenül, és iskolák állítására szólított fel. A gyakorlati megvalósítást viszont *Melanchthon* vállalta magára. Ez elsősorban az iskolák újjászervezésében, vagy alapításában nyilvánult meg (*Magdeburg*, 1524; *Eisleben*, 1525, *Nürnberg* 1526). 1528-ban kidolgozta a szász választófejedelemség iskoláinak új rendjét, majd 1559-ben a differenciáltabb württembergit. A *Melanchthon-féle alaptípus* azután, majd-

nem 1800-ig a protestáns oktatási rendszer meghatározó eleme maradt. Az úgynevezett wittenbergi tanrendszer lényegesebb jellemzői a következők (*Asheim*, 1961. 120. o.)

1) A protestáns oktatást egyesítette a humanisták oktatási eredményeivel. A humanizmustól a fogalmak helyes használatát, a „tiszta szó” iránti vonzódást vette át. Ez az ékesszólás (Eloquenzia), az utánzás (Imitatio), valamint a klasszikusok deklamálásánál használt módszerek kidolgozását jelentette. A fő feladat a tiszta, szabatos, szakmai és nyelvtani szempontból is helyes latin beszéd és fogalmazás volt. Következésképpen a legfontosabb tantárgy a latin grammatika és a vallás tan maradt.

2) A humanizmussal szemben új mozzanata hivatástudat fontosságának hangsúlyozása. Az evilági feladatok lehető legjobb megvalósítása – így a tanulás is – Istennel szembeni kötelesség.

3) Az iskolában még nincsenek osztályok. A tanulókat három csoportba sorolták. Az első csoport a latin nyelv alapjaival, a második főleg latin grammatikával, a harmadik pedig retorikával és a klasszikusok olvasásával foglalkozott. A nagyobb városokban a második és a harmadik csoportot tovább bontották, így összesen öt csoportban tanítottak. *Melanchthon* egyik tanítványa *J. Sturm*, Strassburgban már tovább differenciált, nyolc-tíz csoportot is szervezett.

4) A görög és a héber nyelvet csak az egyetemeken tanították, azzal a céllal, hogy a tanulók példákat lássanak a gondolatok elegáns, finom kifejezésére. A logikus gondolkodás szabályainak megismerésére a dialektika; a gondolatok „díszes”, hatásos megjelenítése pedig a retorika tanulmányozásával volt lehetséges. A matematika feladata az asztrológiához vezető út érthetővé tétele volt. A történelem tanulmányozása különösen a később állami szolgálatba lépők számára volt fontos. Földrajzi ismeretek nagyon csekély mértékben szerepeltek, akkor is főleg az ókori auktorok munkásságának megértéséhez használták szemléltetés céljából. A nemzeti nyelv – a német – a kezdeti időszakban alig-alig jelent meg. A reformáció korai szakaszában az ábécés könyvek még latinul íródtak.

5) A fontos szavakat, kifejezéseket, szólásokat a tanulók példatárakba, úgynevezett compendiumokba jegyezték le. A bejegyzés sorrendje gyakran esetleges, máskor az alfabétikus sorrend. Később, a már említett *J. Sturm* kezdeményezte a bejegyzés rendjének a megváltoztatását, mert alapul a természetben való előfordulást vette (*Luther*, 1957. 107. o.) ezzel mintegy létrehozva a tantárgyakban való gondolkodás alapjait.

6) Ebben az időben, jelentős újdonság a tankönyvek egyre terjedő használata, amelyek kezdik kiszorítani a korábban szinte kizárólagos diktálást és a másolást.

A pedagógiai kultúra alaposabb megismerése érdekében, fontos egy-egy korabeli fogalom, szakkifejezés tartalmának az elemzése is. Így *ékesszólás (Eloquenz)* alatt (*Asheim*, 1961. 147. o.) a nyelvtani megértést, némi reálismeretet és főleg a megfelelő stílus használatát értették. Ennek abban kell megnyilvánulnia, hogy a tanuló a megértett összefüggéseket másokkal is meg tudja értetni. Képzett embernek csak azt tekintették, aki ki tudta fejezni a gondolatait. Ez a kifejezés a *szónoklatban (Declamation)* érte el a legmagasabb szintet. A szónoklat tükrözte a leghívebben összeállítója műveltségét. Megtanított arra is, hogyan lehet a logikusan kifejezett gondolatokat odaillő retorikai elemekkel díszíteni. Egy humanista iskolát végzett növendéknek képesnek kellett lennie arra, hogy a gondolatait tetszőleges témáról, tiszta és érthető nyelven kifejezze. Különösen nagy kincs volt a beszédhez szükséges szép kifejezések ismerete, amelyeket előzőleg szójegyzékekbe gyűjtöttek össze.

Módszerként – az ékesszólás képességének kialakításához – egy, azóta már feledésbe merült és kissé lenézett technikát alkalmaztak: az *utánzást* (*Imitatio*). Ennek is két változatát különböztették meg az *imitatio generalist* és az *imitatio specialist*.

Imitatio generalis alatt a jó író utánzását értették abban, hogy honnan vezette le a gondolatait, milyen módon általánosított, hogyan kezelte az indulatokat, szenvedélyeket, hogyan mozgatta a hallgató kedélyállapotát. A megfelelő helyen és mennyiségben szótt-e a szövegbe életszabályokat, hogyan rendeződtek a részek egésszé. A módszer használata a klasszikus stílus genézisének megismerése mellett szükségessé tette az állandósult szókapcsolatok és a nyelvtanilag helyes kifejezések alkalmazását is.

Az *imitatio specialis* a kompozíció és a mondatszerkesztés utánzását jelentette. A mondatrészek elhelyezése igen fontos volt, mert ezáltal a nyelvtani korrektség mellett, a gondolatok átláthatósága, tisztasága is kifejezhető volt. Az *imitatio* speciális szabálya: először a gondolatokat kellett a megfelelő logika szerint elrendezni, ezután következett a helyes tagolás. Ha jól fűzték fel a gondolatokat, és nem törték meg a logikai sort, érezhető volt a gondolatok egymásból való következése. Ha tagolás segítségével a lényeg is sikerült érzékeltetni, akkor az utánzás ezen – egyáltalán nem könnyű fajtája – a jó hangzású, logikus felépítésű szónoklattal elérte a célját. Melanchthon az oktatás módszerei között említette még a *példával való szemléltetést* (*Exemplifikation*) és az *ismétlés* (*Repetitio*) fontosságát is. A példával való szemléltetés különösen jól alkalmazható az olvasmányok feldolgozásakor és a stílusgyakorlatok során. *Melanchthon* figyelme még arra is kiterjedt, hogy figyelmeztesse a tanítókat, tartsanak mértéket a példálózásban, mert a túl sok szemléltetés háttérbe szoríthatja a szabályt. Az *ismétlés* régi, főleg a középkorban alkalmazott módszer volt, amelynek fő célja – a kevés könyv miatt – a rendszeres felidézés segítségével az ismeretszint fenntartása. A hét meghatározott időszakait, napjait kifejezetten ilyen megfontolásból tették szabaddá. Ez többnyire valamelyik délután és a szombati nap volt. *Melanchthon* korában a könyvek olcsóbbá válása miatt az *ismétlés* jelentősége csökkent ezért, ehelyett annak dinamizálóbb hatású megoldása, az utánzás került előtérbe.

Melanchthon pedagógiai tevékenységének igen fontos része a *tankönyvírás*. Kiterjedt érdeklődési köre és nagy munkabírása ezen a területen is kifejezésre jutott. Írt latin és görög nyelvtant, retorika, dialektika, etika, történelem, dogmatika és még természetrajz könyvet is (*Reble*, 1989. 87. o.).

A *történelem tantárgy*ra vonatkozó elképzeléseinek felvázolásával érzékeltethető ezen tevékenységének komplexitása. Tankönyvében külön választotta a világi és az egyházi történelmet. A történelem tanítását a négy birodalomra való felosztás szerint, – úgy mint az asszír, a perzsa, a görögök és a rómaiak története – képzelte el. A történelemben az erkölcsi szabályok leggazdagabb példatárát látta, amelyet a hitigazságok védelmére is fel lehet használni. Egyik írásában (*Melanchthon*, 1834. 114. o.; *Balassa*, 1929. 21. o.) utalt arra, hogy a történelem szorgalmas tanulmányozása, figyelmeztet az erkölcsösségre, elrettent az erkölcstelenségtől és megóv a károktól. A történelem örök forrás, amelyből minden időben életszabályok meríthetők („ein ewiger Schatz... daraus alle Zeit Exempel, zum Leben dienlich zu nehmen.) A történelem – pozitív szerepének hangoztatása ellenére – még nem önálló tantárgy, hanem a nyelvi, retorikai képzés szolgálatában áll. Kiindulásként szolgált a stílusgyakorlatokhoz, a disputációk elkészítéséhez.

A mecklenburgi tanítási rendszer egyik pontja jól érzékelteti ezt a törekvést:

„A harmadik csoportban tanuló fiúk minden szombaton mondjanak fel latinul az iskolamesternek epistolákat, történeteket, vagy verseket. Ezt követően diktáljon az iskolamester nekik németül történeteket, olyanokat amelyeket az azt követő héten latinul fognak tanulni...”

A közvetlen pedagógiai hatás mellett, *Melanchthon* közvetett pedagógiai befolyása is jelentős. Ez főként a későbbi iskolaalapítók tevékenységében nyilvánult meg, hiszen *Sturm, Trozendorf, Neander, Wolf* mind az ő *tanítványai* voltak (*Reble*, 1989. 87. o.).

Magyar vonatkozásban említést érdemel *Melanchthon* különleges vonzódása a magyarok iránt, ami a reformáció gyors és sajátos terjedéséből ered. 1522 és 1560 között 422 magyar növendék (!) tanult Németországban.¹ Közülük az egyik legnevesebb *Stöckel* Lénárd, aki Bártfán, Melanchthon és Sturm rendszere szerint létesített iskolát.

Melanchthon szerteágazó – de a részletek kidolgozására is gondot fordító – tanítói munkásságát elemezve, a legfontosabb eredmény: a humanista hagyományok és a reformáció törekvéseinek egyeztetésével *a folytonosság megteremtése*. Az oktatás módszereit tekintve, *Melanchthon* inkább az eddigi gyakorlat átmentésével volt elfoglalva. Ezt pedig olyan következetesen, olyan belső tartásból fakadó hivatástudattal végezte, hogy méltón viselheti a „Németország tanítója” címet. *Melanchthon* munkássága igazából a követők eredményeiben mutatkozott meg, hiszen ők azok, akik teljes figyelmükkel az iskolák felé fordulhattak, és ezáltal a reformáció népoktatási, művelődési törekvései itt mutatkoznak meg teljes fejlettségükben.

Irodalom

Asheim, I. (1961): *Glaube und Erziehung bei Luther*. Quell-Meyer, Heidelberg.

Balassa Brunó (1929): *A történettanítás múltja hazánkban*. Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs.

Luther, M. (1957): *Pädagogische Schriften*. Besorgt von Herman Lorenzen, Padenborn.

Melanchton, Ph. (1834): *Corpus Reformatorium*. Bretschneider, Halle.

Plöse, D. és Vogler, G. (1989, szerk.): *Buch der Reformation*. Union Verlag, Berlin.

Reble, A. (1989): *Geschichte der Pädagogik*. Klett, Cotta.

Scholder, K. és Kleinman, D. (1983, szerk.): *Protestantische Profile. Lebensbilder aus fünf Jahrhunderten*. Athenäum, Königstein.

¹ Konkordia könyv. Az ev. egyház hitvallási iratai. Ev. Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. 107. o.

Philipp Melanchthon, a tanító

ABSTRACT

GYÖRGY MIKONYA: PHILIPP MELANCHTON, THE TEACHER
(1497–1560)

Philipp Melanchthon played a decisive role in the development of Protestantism. Acknowledging the importance of his work in theology, the present study focuses on the analysis of his pedagogical activities. Melanchthon was influenced by humanism in the course of his own schooling. His uncle, Johannes Reuchlin, the school of *Devotio Moderna* and the study of the works of Erasmus influenced his views on education, which he summarized in his „Studienreform in der Leucorea” inaugural speech in Wittenberg in 1518. Melanchthon has indisputable merits in shaping the impact of the Luther–Erasmus debate. He facilitated the integration of some of the achievements of Humanism into Reformation. Besides his theoretical contributions, Melanchthon was an organizer of education, involved with practical issues as well. The introduction of the collection of rules known as the Wittenberg system and especially the detailed description of the methods used make a more differentiated view of the pedagogical events of the transition between Humanism and Reformation possible. Melanchthon was also a writer of textbooks, of which his book on history is introduced. In summary, the most important achievement of Melanchthon's pedagogical work is the establishment of continuity between Humanism and Reformation.

Magyar Pedagógia, **98**. Number 3. 231–237. (1998)

Levelezési cím / Address for correspondence: Mikonya György, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanárképző Főiskolai Kar, 1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.